

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

КОБРИНСЬКА

Світлана Богданівна

**РИЗЬКИЙ МИР ЯК ЗАВЕРШАЛЬНИЙ ЕТАП
БОРОТЬБИ (1917—1921 рр.) ЗА УТВЕРДЖЕННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ**

Спеціальність: 12.00.01 — теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових вчень;
філософія права

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ — 1996

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00760555 (S)

Ab. 35. 759

[Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page]

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

Кобринська Світлана Богданівна

РИЗЬКИЙ МИР ЯК ЗАВЕРШАЛЬНИЙ ЕТАП БОРОТЬБИ
(1917-1921 РР.) ЗА УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ
ДЕРЖАВНОСТІ

Спеціальність: 12.00.01 - теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових вчень;
філософія права

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ - 1994

ІІБ ім. В. Стефаника
АН України

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії та історії держави і права Київського університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник — Марчук Віталій Петрович, кандидат юридичних наук, доцент

Офіційні опоненти — Копиленко Олександр Любимович, доктор юридичних наук, член-кореспондент Академії правових наук

— Чехович Валерій Анатолійович, кандидат юридичних наук, доцент

Провідна організація (установа) —

Львівський університет імені Івана Франка

Захист дисертації відбудеться "30" вересня 1996 р.
о 14 годині на засіданні спеціалізованої Вченої ради Д.01.01.41 при Київському університеті імені Тараса Шевченка (252017, Київ, вул.Володимирська, 60, головний корпус, ауд. ____).

З дисертацією можна ознайомитись в науковій бібліотеці Київського університету імені Тараса Шевченка.

Автореферат розісланий "27" вересня 1996 р.

Вчений секретар
спеціалізованої Вченої ради
кандидат юридичних наук, доцент

 — С.В.Бобровник

I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження.

Багатовіковий шлях України до власної державності позначений перемогами і поразками. Нинішнє державне відродження України та розбудова української держави має ґрунтуватись на об'єктивно-науковому переосмисленні її минулого державотворчого процесу, надто тих його етапів, які різко корегували хід національного державотворення в Україні.

18 березня 1996 року позначило важливий рубіж в історії української державності - 75-у річницю підписання Ризького мирного договору, який став завершальним етапом визвольних змагань українського народу 1917-1921 рр. за створення незалежної держави. Мир, укладений в Ризі 1921 року, представниками урядів УРСР, РСФРР, з однієї сторони, та уряду Польщі, — з другої, кардинально вирішив справу української державності: його статті ствердили міжнародно-правовий статус Української Радянської Соціалістичної Республіки як єдиного законного репрезентента України на міжнародній арені і водночас зруйнували правові підстави утвердження інших українських держав - Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки. Своє споконвічне прагнення до державної самостійності Україна втілила лише через 70 літ після "Ризького Андрусова". Нині, в розбудовчому процесі молодшої української держави важливо зрозуміти помилки і прорахунки попередніх будівничих, яких вони припустилися в пошуках форм і засобів становлення та утвердження української державності.

З огляду на свою неодномірність проблема Ризького миру до сих пір залишалась практично "білою плямою", яку за багато десятиліть зрідка, до ювілеїв, пробували "зафарбувати" окремі політики та вчені, часто неповно і кон'юнктурно. Тому й сьогодні

справедливим є докір Осипа Назарука¹: “Хоч ризький мир рішив про долю чотирьох народів: російського, українського, польського та білоруського на Бог зна який час, — то за 10 літ від його заключення не знайшовся ні один діяч, ні один історик зі всіх тих народів, котрий би видав окрему публікацію про той мир. Здається, що рішав тут підсвідомий сором і біль”².

Нинішній сором та біль ще глибші й гостріші, і вони спонукають до визначення всебічно-об’єктивної оцінки ризьких положень. Першу спробу оцінити ризькі переговори та їх результати здійснив голова польської делегації в Ризі Ян Домбський, опублікувавши в 1931 році свої спогади³. Десятилітній ювілей породив і мемуари О. Назарука⁴.

Більш поважна річниця — 50-річчя Ризького миру — піштовхнула до подальших досліджень. В кінці 60-х — 70-х рр. в СРСР були опубліковані дві монографії П. Ольшанського⁵. Відзначили цю подію і в Польщі — в середині 1960-х рр. побачили світ узагальнюючі збірники документів з історії польсько-радянських стосунків, що містили і матеріали ризьких переговорів⁶. Але вказані видання суттєво грішили пануючим тоді в науці поєднанням заідеологізованості з односторонністю, поверховістю викладу.

¹ Назарук Осип - Голова делегації ЗУНР в Ризі.

² Галицька делегація в Ризі // ЛДДА. - Ф. 359т. - Оп. 1т. - Спр. 94. - Арк. 9.

³ Див.: Dabski J. Pokoj Ryski 1921. Wspomnienia. - Warszawa, 1931.

⁴ Див.: Назарук О. Галицька делегація в Ризі. - Львів, 1931.

⁵ Див.: Ольшанский П. Рижский мир. - Москва, 1969; Його ж. Рижский договор и развитие советско-польских отношений. 1921-1924. - Москва, 1974.

⁶ Див.: Polsko-radziecki stosunki 1918-1921. Dokumenty i materialy. - Warszawa, 1967; Z dziejow stosunkow polsko-radzieckich. Studia i materialy. T. II. - Warszawa, 1966.

В 1971 році І.Кедрий (США) здійснив своєрідний суд правди виданням збірника документів "Паралелі в історії України. З нагоди 50-річчя Ризького миру"⁷. На початку 1980-х рр. польський вчений Є.Куманецький опублікував монографію "Польсько-радянський мир 1921 року"⁸. Але навіть беручи до уваги всі вищезгадані видання, можна стверджувати що, по-перше, вказані дослідження є здебільшого історичними, по-друге, об'єктом спеціального дослідження була лише проблема Ризького миру як підсумку розвитку польсько-радянських стосунків, по-третє, результати цих досліджень в силу об'єктивних та суб'єктивних причин не можна розцінювати як всеохоплюючі, об'єктивні та неупереджені, по-четверте, не створено жодного дослідження, метою якого був би спеціальний глибокий аналіз позиції і ролі України як суб'єкта міжнародного права в ризьких переговорах, що вирішили її державну долю. У вітчизняній юридичній науці подібна спроба робиться вперше. Принципово новим є і запропонований в дисертації аспект загальної проблеми — Ризький мир як завершальний етап боротьби за утвердження української державності в 1917-1921 рр. Враховуючи актуальність теми, її нерозробленість, відсутність монографічних та дисертаційних досліджень по ній, можна стверджувати, що існує потреба в написанні даної дисертації.

Мета і завдання дослідження.

Мета пропонованого дослідження полягає в тому, щоби на основі вивчення архівного матеріалу, аналізу опублікованих документів, спеціальної наукової літератури розкрити складні і суперечливі шляхи, які привели українську державність до її неординарного правового оформлення в статтях Ризького мирного договору від 18 березня 1921 року, а також дати державно-

⁷ Див.: Кедрий І. Паралелі в історії України. З нагоди 50-річчя Ризького миру. - Нью-Йорк, 1971.

⁸ Див.: Kumaniecki J. Pokoj polsko-radziecki 1921. - Warszawa, 1985.

правову оцінку Ризьким положенням з точки зору інтересів справи української державності.

З врахуванням мети дослідження, не претендуючи на повне та беззаперечне висвітлення всіх нюансів цієї неодномірної проблеми, автор виділив і прагнув вирішити такі завдання:

— проаналізувати передумови Ризького миру як шляхи становлення і розвитку української державності та її боротьби за міжнародно-правне визнання;

— визначити форми співіснування трьох українських державних організмів — УНР, ЗУНР та УРСР — та способи і методи їх боротьби за утвердження свого міжнародно-правового статусу;

— проаналізувати плани та ролі українських держав в переговорах по врегулюванню українсько-російсько-польського конфлікту;

— дати державно-правову оцінку положенням прелімінарного і остаточного Ризького мирного договору в контексті державних інтересів України;

— підвести основні підсумки наукового дослідження проблеми, намітити аспекти, що, на думку автора, вимагають подальшого вивчення.

Джерельну базу дослідження, складають документальні матеріали, як опубліковані, так і раніше недосліджувані. Чільне місце займають документи і матеріали Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГОУ) та Львівського державного історичного архіву (ЛДІА).

Важливу для дисертаційного дослідження інформацію містить фонд Міністерства закордонних справ УНР 1918-1922 рр. (№ 3696) ЦДАГОУ. Він включає огляди і звіти Дипломатичної Місії УНР у Варшаві, переписку уряду УНР з МЗС Польщі та главою держави Й.Пілсудським. В окрему групу фонду виділені матеріали УНР на мирну конференцію в Ризі 1920-1921 рр. Окрім офіційних урядових документів вказаний фонд вміщує численні пресові звіти про діяльність Української Дипломатичної Місії в Польщі, вірізки із вітчизняних та

зарубіжних газет про міжнародне становище УНР. Вказані матеріали практично вперше за багато десятиліть опрацьовані в науковому дослідженні.

Автором дисертації використані також окремі документи фондів Наркомату закордонних справ УРСР ЦДГАОУ (№ 4 та 4с), оскільки переважна частина матеріалів цього фонду широко публікувалась в радянські часи.

Цілий ряд важливих документів, використаних у роботі, належить до Львівського державного історичного архіву (ЛДІА), зокрема, до фондів Осипа Назарука (№ 359, 359т), які охоплюють широке коло матеріалів (особисті спогади про перебування в Ризі, доповіді, переписку з президентом Є.Петрушевичем, огляд публікацій в пресі) та фондів ЗУНР, що включають декларації зборів УНРади, звіти, відозви, протести делегацій ЗУНР, листування та спогади членів уряду.

З огляду на специфіку теми, її недослідженість архівні матеріали стали фактично основою джерельної бази дисертації.

Значному її розширенню сприяло вивчення опублікованих документів з державно-правової, соціально-політичної та міжнародної проблематики. В цій групі джерел можна виділити документи, опубліковані в період розглядуваних подій, та документальні збірники пізнішого часу. Стосовно перших, то автором використаний цілий ряд так званих реабілітованих видань, які в тій чи іншій мірі послужили об'єктивному висвітленню проблеми, бо виражають різні ідеологічні оцінки (як національно-державні⁹,

⁹ Див.: Шульгин О. Політика (Державне будівництво України і міжнародні права). Статті, документи, промови. - К., 1918; Українські дипломатичні ноти в справі Галичини. - Кам'янець, 1919; Українсько-московська війна 1920 року в документах. Т. 15. Кн. 2. - Варшава, 1933.

так і прорадянські¹⁰).

Аналіз зазначеної теми був би неможливим без опрацювання документальних збірників, виданих в 1960-1970-х рр. в колишньому СРСР¹¹. Загальними особливостями цих видань є, з одного боку, значний обсяг зібраного матеріалу, його хронологічна впорядкованість, а з другого — односторонність та тенденційність, як в підході до комплектування зібрань, так і в коментарях до опублікованих матеріалів. Подібними за характеристикою є названі вище збірники документів, видані в цей же період в Польщі.

Окремо треба відзначити збірники документів, що були видані в Україні на початку 90-х років, які відзначаються об'єктивністю та науковим підходом. Вони містять маловідомі політико-правові пам'ятки 1917-1921 рр., що характеризують державотворчі процеси в Україні цього періоду.

Серйозно доповнити документальні матеріали дозволяє використання мемуарних видань, які в переважній більшості стали доступними для дослідників тільки недавно. Серед них — спогади учасників переговорів, державних та громадських діячів того періоду¹². Особливий інтерес викликають вже згадувані мемуари голови польської делегації Я. Домбського, бо попри всі умовні застереження аналіз “з перших рук” завжди буде авторитетним джерелом.

¹⁰ Див.: Советская Россия и Польша. Сборник документов. - Москва, 1921; Красная книга НКВД. - Москва, 1920; Мы и Польша. Сборник статей и материалов. - К., 1921; Степанов Н. С Красной Армией на панскую Польшу. Впечатления, наблюдения, документы. - Москва, 1920; Через кордон: Матеріали до шефства над польським комсомолом. - Харків, 1925; В защиту Советской Украины. Сборник дипломатических и исторических материалов. - Харьков, 1921.

¹¹ Див.: Документы по истории советско-польских отношений. Т. II. - Москва, 1963; Т. III. - Москва, 1965; Документы внешней политики СРСР. Т. II-III. - Москва, 1965.

¹² Див.: Доценко О. Літопис Української революції. Матеріали і документи до історії української революції 1917-1923. Т. II. Кн. 5. - Львів, 1924; Лозинський М. Мос співробітництво з Президентом Петрушевичем. - Львів, 1925; Мархлевский Ю. Война и мир между буржуазной Польшей и пролетарской Россией. - Москва, 1921; Шульгин О. Симон Петлюра та українська закордонна політика // Збірка пам'яті С. Петлюри (1879-1926). - Прага, 1930; Петрів В. Спогади з часів української революції (1917-1921). - Львів, 1931.

Глибокому та всебічному розгляду теми дисертації сприяло вивчення ряду досліджень, які зачіпають окремі сторони зазначеної проблеми. Всю опрацьовану літературу можна умовно розділити на декілька груп. Перша - дослідження сучасників, що були опубліковані в Україні в 20-30-і роки¹³ та в українській діаспорі в 50-60-і роки¹⁴. Загалом вони містять аналіз процесу становлення та розвитку української державності, боротьби українських держав за утвердження свого міжнародно-правового статусу. З їх числа, в першу чергу, необхідно відзначити праці правника С.Шелухіна¹⁵. Важливою подією стало видання в 1939 році альманаху "Червона калина", присвяченого 10-літньому ювілею дипломатичної діяльності України. Опубліковані в ньому спогади, статті дають повну характеристику шляхів формування, основних напрямків закордонної політики України.

Другу групу складають роботи дослідників протилежної ідеологічної сторони — радянської, опубліковані в 20-30-ті рр.¹⁶. Вказані твори розглядають державотворчі процеси в Україні в контексті радянського будівництва. Загалом для них характерний чітко виражений класовий підхід та ідеалізація державного ладу радянських республік і їх зовнішньополітичного курсу.

Наступну групу використаних автором наукових праць формують дослідження 60—90-х рр. (українські в

¹³ Див.: Лозинський М. Міжнародне право. Ч. 1. - Прага, 1922; Лозинський М. Галичина в рр. 1918-1922. - Відень, 1923; Григорієв Н. Поляки на Україні. Польсько-українські відносини в історичній перспективі. - Скрентон, 1936.

¹⁴ Див.: Визвольна боротьба українського народу 1918-1921. - Лондон, 1951; Стахів М. Західна Україна та політики Польщі, Росії і Заходу (1772-1918). - Скрентон, 1959.

¹⁵ Див.: Шелухін С. Варшавський договір між Поляками і С.Петлюрою 21 квітня 1920 року. - Прага, 1926; Його ж. Петлюрівці в світлі права. - Львів-Відень, 1922.

¹⁶ Див.: Друнин В. Польша, Россия и СССР. - Москва-Ленинград, 1928; Как пан Петлюра продавал Украину. - Харьков, 1920.

діаспори¹⁷, радянські¹⁸, польські¹⁹). Аналіз подій 1917-1921 рр. здійснюється в цей період на відстані часу, певним чином переосмислюючи минуле. Вийшли в світ спеціальні дослідження загальної проблеми Ризького миру (вище ми згадували монографії П.Ольшанського (СРСР) та Є.Куманецького (Польща), але на сьогоднішній день вони не можуть вважатись достатньо об'єктивними. І лише окремі аспекти проблеми, на наш погляд, вивчались серйозно.

Хронологічні рамки дисертації охоплюють 1917-1921 рр.: період від становлення української державності, початку її боротьби за утвердження і до фіналу визвольних змагань українського народу за незалежну державу — Ризького миру 18 березня 1921 р. Крім того, в структурі роботи чітко виражений розподіл загальних хронологічних рамок на два етапи: перший — від 1917 до середини 1920, протягом якого творились передумови Ризького миру, і другий — від середини 1920 до 18 березня 1921 року — період українсько-російсько-польських переговорів та укладення прелімінарного і остаточного мирного договору.

Об'єктом дисертаційного дослідження є Ризький мир як заключний етап боротьби українського народу за створення незалежної держави в період 1917-1921 рр.

Предметом є шляхи становлення і боротьби української державності за утвердження, які привели до укладення Ризького миру між УРСР, РСФРР, з однієї сторони, та Польщі, — з другої, а також державно-правова оцінка його положень з точки зору справи

¹⁷ Див.: Галайчук Б., Маркусь М. Міжнародно-правовий статус України // Енциклопедія українознавства. Т. 4. - Нью-Йорк, 1962. - С. 1571-1573; Крезуб А. Нарис історії польсько-української війни 1918-1919. - Нью-Йорк, 1966; Ріпеський С. Українсько-Польський Процес 1918-1923 перед світовим трибуналом. - Чикаго-Нью-Йорк, 1963.

¹⁸ Див.: Удовиченко П. З історії зовнішньої політики УРСР (1919-1922). - К., 1957.

¹⁹ Див.: Подляський К. Білоруси-Литовці-Українці: наші вороги чи брати? - Віднова, 1986.

утвердження української державності.

Наукова новизна дисертації визначається:

— постановкою проблеми, дослідження якої здійснюється вперше;

— аналізом раніше недосліджуваних архівних матеріалів та реабілітованої літератури;

— критичним переглядом існуючих в літературі оцінок положень Ризького договору та наслідків їх реалізації для справи української державності;

— аналізом різних точок зору на завершальний етап боротьби українських держав в 1917-1921 рр. за визнання свого міжнародно-правового статусу;

— сформульованим в дослідженні висновком про те, що Ризький мир, проголосивши незалежність Української Радянської Соціалістичної Республіки, тим самим ствердив її міжнародно-правовий статус як єдиного правомочного репрезентента України і позбавив державної долі інші українські держави — Українську Народну Республіку та Західно-Українську Народну Республіку.

На захист вносяться такі положення та висновки:

1. Виплекана попередніми етапами національного відродження українська державність в 1917-1921 рр. утверджувалась суперечливо, бо, оскільки на початку ХХ ст. українські етнографічні землі входили до двох імперій — Російської та Австро-Угорської, — то за справу державного будівництва в Україні взялися різні політичні сили. Результатом цього стало протиборство трьох українських державних організмів — Української Народної Республіки, Західно-Української Народної Республіки та Української Радянської Соціалістичної Республіки, в основі якого була їх боротьба за утвердження і міжнародно-правне визнання. У вирішенні справи по завоюванню статусу суб'єкта міжнародного права неминучим стало зіткнення української і польської державності. Тому розгляд процесів становлення, утвердження української державності та її конфронтації з польською державністю і є аналізом передумов Ризького

миру.

2. УНР, присилувана своїм слабким міжнародно-правним становищем, яке зумовлювалось відсутністю внутрішньої врівноваженості її державного організму, прийшла до пошуку моральної і матеріальної підтримки в Польській державі. Але Варшавський договір 1920 р. між УНР та Польщею як результат тривалого етапу нав'язання міждержавних взаємин УНР і Польщі, проголосивши визнання незалежної УНР (ціною 1/5 території України), фактично лише зміцнив статус УНР як залежної від нової союзниці держави. В подальшій політиці уряд польської республіки не обтяжувався зобов'язаннями по відношенню до УНР і дійшов порозуміння з Радянською Україною, чим знівелював визнання самостійної УНР.

3. Утвердження державності в західноукраїнських землях в 1918-1920 рр. проходило в атмосфері впертого збройного конфлікту із польською державністю. Йдучи по шляху пошуку форм і методів державного існування і будучи обтяженою провінційними політичними амбіціями та власною організаційною незрілістю, та в силу цілого ряду об'єктивних факторів, ЗУНР не увінчала свої визвольні змагання утвердженням власної державності, як і не зуміла створити і втримати реальний державний союз з УНР. В результаті західноукраїнська держава не завоювала статуса суб'єкта міжнародного права і стала розмінною монетою в державницьких планах УНР та Польщі.

4. В боротьбі за утвердження української державності позиція УРСР була своєрідною. Якщо УНР і ЗУНР робили спроби створити незалежні державні організми, а згодом і їх союз, то Радянська Україна в своїх державотворчих планах орієнтувалась на Радянську Росію, що ускладнювало визначення її статусу як міжнародно-правної одиниці, а в цілому деструктивно впливало на вирішення справи української державності.

5. Українсько-російсько-польський збройний конфлікт, в основі якого була боротьба його учасників за

державно-правове утвердження, формально завершився ризькими переговорами. Склад офіційних контрагентів та їх ролі були відзеркаленням міжнародно-правового становища учасників вказаного конфлікту. На момент переговорів ЗУНР втратила правові підстави оспорювати свою правосилість внаслідок окупації її території Польщею. УНР зайняла позицію пасивного спостерігача. УРСР відстоювала державні інтереси України тільки в контексті радянських вимог. Все це відбилась на змісті договірних положень.

6. Ризький мирний договір від 18 березня 1921 р., укладений УРСР, РСФФР, з однієї сторони, та Польщі, - з другої, є суперечливим як за формою, так і за суттю:

— юридична форма договору була необґрунтованою. Формально переговорюючими сторонами вважались: з однієї сторони - УРСР та РСФФР, з другої - Польща. Але фактично лише польська делегація репрезентувала польський уряд, російсько-українська - була наділена невиразними представницькими повноваженнями: РСФФР виступала від імені Радянської Росії та Радянської Білорусі, а УРСР - від імені всієї України, хоча міжнародно-правовий статус самої УРСР був невизначеним. Не значились ні самостійними контрагентами, ні в союзі з офіційними учасниками, представники урядів УНР та ЗУНР, не оговорювались їх права та інтереси у винесених рішеннях;

— Ризький мирний договір претендував на врегулювання широкого спектру державно-правових, господарських, національно-культурних та релігійних проблем, які б мали визначити правові засади існування і взаємодії української, та польської державності. Але договірні положення саморуйнувались глибокими внутрішніми протиріччями. Договір визнавав "незалежність України", але цей термін мав одностороннє, навіть ідеологічне, трактування, бо під незалежністю України розумілась тільки незалежність Української Радянської Соціалістичної Республіки. Водночас оголошувалась незаконність Укр.їнської Народної Республіки та Західно-Української Народної

Республіки. Договір визначив лінію кордону, яка була невиправданою ні з правової, ні з етнічної, ні з географічної, ні з історичної точок зору, і тому відзначалась правовою нестабільністю. Вирішення долі української державності здійснювалось без використання цивілізованих методів вирішення подібних проблем (плебісцит, прецеденти міжнародної практики, тощо), і тому було грубим порушенням норм міжнародного права, зокрема, права українського народу на самовизначення.

7. Ризький мир 18 березня 1921 року, визнавши незалежність Української Радянської Соціалістичної Республіки, ствердив цим самим її міжнародно-правовий статус як єдиного законного репрезентанта України. В такий спосіб мир позбавив державного майбутнього інші українські держави — Українську Народну Республіку та Західно-Українську Народну Республіку — і завершив період визвольних змагань українського народу 1917-1921 рр. за створення української держави.

Теоретична і практична значимість роботи.

1. У науково-дослідницькій роботі — сформульовані у дисертації положення носять дискусійний характер і тому можуть служити базою для подальшого дослідження окремих аспектів загальної теми, зокрема, аналізу національно-державної і радянської державницьких орієнтацій України в 1917-1921 рр., а також правових наслідків ризьких положень для розвитку української державності в міжвоєнне двадцятиліття (1921-1939 рр.).

2. У навчальному процесі — положення дисертації можуть бути використані при підготовці відповідних розділів навчальних підручників та посібників та при читанні курсу “Історія держави і права України”.

Апробація роботи. Основні положення та висновки дисертації знайшли відображення у публікаціях, виступах на наукових конференціях, обговорювались на засіданнях кафедр теорії та історії держави і права Чернівецького державного університету ім.Юрія Федьковича та кафедр теорії та історії держави і права Київського університету імені Тараса Шевченка.

II. ЗМІСТ РОБОТИ

Структура дослідження визначена характером та змістом наукової проблеми і спрямована на досягнення поставлених в ньому цілей та завдань. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, які охоплюють шість параграфів, висновків, списку джерел та літератури, додатків.

У “Вступі” обґрунтовується актуальність теми дисертації, визначаються об’єкт, предмет та хронологічні рамки дослідження, характеризуються ступінь розробки проблеми та джерельна база роботи, формулюються мета і завдання дослідження, основні положення, які виносяться на захист, розкривається наукова новизна та практична значимість теми, а також апробація результатів дослідження.

В першому розділі “Передумови Ризького миру: українська державність у процесі становлення, боротьби за міжнародно-правне визнання та конфлікту з польською державністю (1917- середина 1920 рр.)” аналізуються суперечливі процеси становлення і розвитку української державності, наріжним каменем яких була боротьба українських держав за утвердження, здобуття і зміцнення статусу суб’єкта міжнародного права. Автор наголошує, що протиборотство трьох українських державних утворень — УНР, ЗУНР та УРСР — не тільки не було ізольованим від зовнішньополітичних чинників, а безпосередньо від них залежало. Завоювання міжнародно-правного визнання в таких умовах було для українських республік життєвонеобхідним та водночас архискладним завданням, бо на шляху його вирішення стало неминучим зіткнення інтересів українських і польської держав. Тому, відзначається в дисертації, розгляд державотворчих процесів в Україні в контексті взаємин української та польської державності і є аналізом тих шляхів, які привели визвольні змагання українського народу 1917-1921 рр. за створення незалежної держави до завершального етапу -

Ризького миру.

В параграфі першому "Українська Народна Республіка в боротьбі за утвердження і визнання та польська держава" автор зазначає, що прагнення УНР до утвердження та завоювання статусу суб'єкта міжнародного права за нестабільного міжнародно-правового становища привело її до пошуку підтримки з боку молоді польської держави. Протягом 1917- початку 1919 рр. міждержавні стосунки УНР та Польщі були нестабільними і нечітко окресленими, що пояснюється рядом об'єктивних і суб'єктивних факторів, зокрема, відмінністю державно-правових засад, на яких творились УНР і Польська Республіка, способів визвольної боротьби та зовнішніх орієнтацій. З другого боку, невиразність взаємин між УНР і Польщею породжувалась невизначеністю державно-правових стосунків між УНР і ЗУНР. Дисертант підкреслює, що хоча злука УНР і ЗУНР 1919 року мала скоріше зовнішньо-демонстраційний, аніж правно-державний характер, вона в умовах війни ЗУНР з Польщею ставила УНР в позицію воюючої сторони. Тому проблема здобуття міжнародного визнання для УНР з боку Польщі в 1917- на початку 1920 рр. залишалась невіршеною.

Підсумком боротьби УНР за утвердження і міжнародне визнання став Варшавський договір від 22 квітня 1920 р., укладений С.Петлюрою і польським урядом, який визнав незалежність УНР. За це УНР розраховувалась 1/5 своєї території. Автор дисертації зазначає, що договір не може розцінюватись однозначно, бо, по-перше, він грішив односторонністю зобов'язань стосовно України (не був партнерством рівних, а встановлював протекторат над Україною), по-друге, був укладений за відсутності в Україні уповноваженого державного органу одноособово С.Петлюрою. Варшавський договір не став вирішальним фактором сприяння для міжнародно-правового утвердження УНР, бо, з одного боку, визнав незалежність Української Народної Республіки, а з другого, підготував ґрунт для укладення Ризького договору, який цю незалежність заперечив.

У другому параграфі “Утвердження державності на західноукраїнських землях. Витоки і суть конфронтації західноукраїнської та польської державності” зазначається, що утвердження державності в західноукраїнських землях 1918-1920 рр. відбувалось в умовах впершого збройного конфлікту з польською державою, корені якого лежали в давній суперечці галицьких українців і поляків за Галичину. Ще більше він загострився в травні 1918 року, коли австрійський уряд під тиском польських політичних угруповань денонсував таємну домовленість, досягнену в березні 1918 року в Бресті про зобов’язання Австрії створити на терені Східної Галичини і Північної Буковини автономну державну одиницю.

18 березня 1918 р. у Львові було утворено Українську Національну Раду як вищий конституційний орган. Західноукраїнська державність стала реальністю, але Польща відмовлялась прийняти цей dokonаний факт. Розбудовчий процес ЗУНР тривав всупереч прагненням польської держави приєднати Галичину: 9 листопада 1918 р. було створено орган виконавчої влади - Тимчасовий державний секретаріат, 13 листопада - прийнято Тимчасовий основний Закон про державну самостійність. Головним завданням новоствореної західноукраїнської держави було доведення життєздатності її державного організму. Однією із форм боротьби ЗУНР за утвердження була злука з УНР, але такий крок не дав очікуваних державно-правових наслідків. Західноукраїнська держава увійшла до складу УНР як Західна Область і водночас зберегла свою державну автономію, тому цей державно-правовий акт спрацював проти неї як суб’єкта міжнародного права. Втрату міжнародно-правового статусу ЗУНР підсумував та оформив Варшавський договір, згідно якого її територія відійшла до Польщі. Це означало знищення правових підстав збереження західноукраїнської державності.

В параграфі третьому “Радянська державність в Україні (проблеми утвердження в контексті українсько-польського

конфлікту)” аналізуються шляхи утвердження радянської державності в Україні, її боротьби за міжнародно-правне визнання на тлі українсько-польських взаємин. Автор дисертації підкреслює, що утворений в Харкові український радянський уряд протиставляв себе національному уряду в Києві, хоча фактично конституційно самостійною УРСР вважалася від березня 1919 р. Але і після цього залишалася невизначеною форма міждержавних взаємин УРСР і РСФРР. Державно-правовий статус УРСР був неоформленим. Невизначеним з правової точки зору був і державно-правовий статус Галицької Соціалістичної Радянської Республіки, проголошеної при сприянні УРСР Галревкомом 1 серпня 1920 р. в Галичині. Все це ускладнювало врегулювання українсько-польського конфлікту, зокрема, та вирішення справи української державності, загалом. Її майбутнє прогнозувалось тільки як окремий етап радянського будівництва, що не могло не суперечити реалізації визнаного світом права народів на самовизначення.

В розділі другому **“Ризький мир як формальне врегулювання українсько-російсько-польського конфлікту та справа української державності”** дисертант розглядає хід і підсумки переговорів між Україною, Росією та Польщею. Їх офіційними учасниками, з одного боку, були УРСР та РСФРР, а з другого - Польща. До переговорів не були допущені представники Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки. І якщо остання на цей час фактично втратила правові підстави оспорювати свою правосилість як суб'єкт міжнародного права внаслідок окупації її території Польщею, то УНР лише за певних військово-політичних обставин змушена була обрати роль пасивного спостерігача. Таким чином, єдиним репрезентантом України в переговорах виступала лише УРСР, яка відстоювала справу української державності тільки в контексті радянського будівництва. Склад контрагентів переговорів, як і їх хід та результати були віддзеркаленням непростого і суперечливого процесу становлення української державності та її взаємин з польською державністю в 1917-1920 рр.

Наслідки укладеного в Ризі 12 жовтня 1920 р. договору про перемир'я і прелімінарний мир були неоднозначними, як для переговорюючих сторін, так і для тих, чий державні інтереси він зачіпав.

Польща, з одного боку, досягла бажаного припинення війни, з другого, — виторгувала значну частину не-польських територій (близько 160 тис. км.кв.) і ряд корисних для себе вигод. Водночас, автор зауважує, що результати переговорів стали каталізатором в політичній боротьбі двох таборів і в самій Польщі — односторонців Й.Пілсудського, які були “проти” Радянської Росії і “за” союз з УНР, та політиків, які підтримували союз з УРСР та РСФРР, спрямований проти УНР. УРСР і РСФРР були задоволені умовами миру: по-перше, було досягнуто перемир'я, УРСР дістала державно-правне визнання з боку Польщі, крім того, УРСР здобула статус репрезентанта всієї України.

Негативними результати переговорів були для УНР та ЗУНР. Визнавши УРСР, Польща створила безпрецедентну з правової точки зору ситуацію — на терені України існувало два різних українських уряди, визнаних поляками - уряд УНР та уряд УРСР. Але зігнорувавши законні права УНР, Польща Ризьким договором фактично знівелювала Варшавську угоду 1920 року. УНР втратила державно-правові підстави свого існування в Україні.

Прийняття прелімінарних (попередніх) умов не врегулювало існуючий українсько-російсько-польський конфлікт, а, навпаки, поглибило його. Час від прелімінарного до остаточного миру був періодом гострої (як збройної, так і дипломатичної) боротьби переговорюючих сторін за перегляд прелімінарних положень. Зміни військово-політичної ситуації перетасовували ролі учасників за переговорним столом. Таким чином, остаточний мир став, скоріше, підсумком сумнівних торгів для задоволення державницьких амбіцій, аніж законне і справедливе врахування інтересів народів, головним з яких було вільне обрання державної долі.

В цьому ж розділі дисертант дає державно-правову оцінку положень Ризького мирного договору з точки зору інтересів української державності. Остаточний договір між УРСР, РСФРР, з однієї сторони, та Польщі, - з другої, був підписаний 18 березня 1921 року на основі Договору про прелімінарний мир і перемир'я від 12 жовтня 1920 року. Остаточний договір мав на меті визначити державно-правові засади існування України, Білорусі та Польщі, а також форми міждержавних стосунків між ними. Договір прететендував на охоплення і правове врегулювання обширного кола державно-правових, господарських, національно-культурних та релігійних питань, але більшість його положень саморуйнувались власними внутрішніми протиріччями і доводили його неправомірність. На останнє автор звертає особливу увагу, оскільки статті вказаного міжнародно-правового акту вирішили долю української державності.

Дисертант наголошує на суперечливості цього документу. Юридична форма договору давала підстави оспорювати його правосилість. Формально переговорюючими сторонами були визначені: з однієї сторони - Українська Радянська Соціалістична Республіка та Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка, а з другого - Польська Республіка. Фактично ж тільки польська делегація представляла польський уряд, російсько-українська - мала досить невиразні представницькі повноваження (РСФРР виступала від імені Радянської Росії та Радянської Білорусі, а УРСР - від імені всієї України). Але проблема полягала в тому, що форма державних взаємостосунків УРСР і РСФРР була неокресленою, а тому міжнародно-правовий статус УРСР - невизначеним. УРСР в переговорах брала на себе роль суб'єкта міжнародного права, що репрезентував всю Україну, ігноруючи інші державні утворення, які існували на українському терені і справедливо відстоювали свої законні права. УНР і ЗУНР не тільки не значились контрагентами переговорів, що вирішували державну долю України, але й були позбавлені можливості відстоювати свої інтереси в союзі чи через посередництво однієї з офіційних переговорюючих сторін.

Неоднозначним, а значить, з правової точки зору необґрунтованим, був і зміст ризьких положень. В статті І визнавалась незалежність України. Але термін “незалежність” набув в договорі ідеологічного забарвлення. Оскільки офіційним учасником переговорів була лише УРСР, то документ ствердив незалежність Української Радянської Соціалістичної Республіки. Українські держави - УНР і ЗУНР - оголошувались поза законом, і їх державна доля оговорювалась лише в контексті заборони співпраці з ними переговорюючих сторін.

Кордон між визначеними договором українською та польською державами був невинуватим з огляду на ряд факторів:

— з правової точки зору - суперечив вже існуючим міжнародно-правовим актам (13-й пункт В.Вільсона про визнання польської держави на територіях, заселених польською більшістю; Декларація російського уряду від 30 квітня 1917 р. про визнання Польщі в її етнографічних кордонах; Версальський і Сен-Жерменський договори, які визначили лінією східного кордону Польщі “лінію Керзона”);

— з етнічної - глибоко входив в національні українські території;

— з географічної - не співпадав ні з яким природним кордоном.

Територіальне розмежування між Україною і Польщею здійснювалось без використання цивілізованих загальноприйнятих в міжнародній практиці способів врегулювання аналогічних проблем.

Таким чином, Ризький мирний договір визначив такі підстави існування України як міжнародно-правової одиниці, які грубо порушували чинні на той час норми міжнародного права, головним з яких був принцип самовизначення народів. Ризький мир, визнавши незалежність Української Радянської Соціалістичної Республіки, тим самим ствердив її міжнародно-правовий статус як єдиного репрезентанта України і в такий спосіб завершив період визвольних змагань українського народу

1917-1921 рр. за створення Української незалежної держави.

У **“Висновках”** узагальнюються результати дисертаційного дослідження, робляться висновки, визначаються аспекти, дослідження яких, на думку автора, в певній мірі може сприяти подальшому розвитку зазначеної проблеми.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях:

1. Правові аспекти Ризького мирного договору та проблеми українсько-польських стосунків у міжвоєнний період (1921-1939 рр.) // Ерліхівський збірник. Вип. 1. - Чернівці, 1994. - С. 185-189.

2. Ризький мирний договір між УРСР, РСФРР і Польською республікою від 18 березня 1921 року та проблема українсько-польських стосунків // Матеріали наукової конференції викладачів, аспірантів та студентів юридичного факультету Чернівецького держуніверситету ім. Ю.Федьковича 29-30 квітня 1994 р. - С. 69-70.

3. Переговори між Польщею та УРСР, РСФРР 1920 року про прелімінарний мир // Ерліхівський збірник. Вип. 2. - Чернівці, 1995. - С. 103-111.

4. Ризький мир і проблема кордонів між Польщею, Україною та Росією // Теоретичні та практичні проблеми становлення правової держави в Україні. Вип. 2. Матеріали наукової конференції юридичного факультету Чернівецького держуніверситету ім. Ю.Федьковича 4-5 травня 1995 р. - С. 95-99.

5. Становлення і розвиток міждержавних взаємовідносин між УНР та Польщею в 1918-1920 рр. // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія Правознавство. Вип. 1. - Чернівці, 1996. - С. 36-48.

Аннотация

Кобринская С.Б. Рижский мир как заключительный этап борьбы 1917-1921 гг. за утверждение украинской государственности.

Диссертация является рукописью.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 — теория и история государства и права; история политических и правовых учений; философия права. Киевский университет им. Тараса Шевченко, 1996.

На основе анализа нормативно-правовых актов, архивных источников и материалов исследуются пути становления украинской государственности, борьбы украинских государств - УНР, ЗУНР и УССР - за международно-правовое признание, а также заключительный этап этого процесса — Рижский мир между УССР, РСФСР, с одной стороны, и Польшей, — с другой, как завершение борьбы 1917-1921 гг. за утверждение украинской государственности. В работе автор выдвигает и обосновывает ряд принципиально новых выводов по затронутым вопросам.

Результаты исследования могут быть использованы при преподавании и изучении истории государства и права Украины, при подготовке соответствующих разделов учебников и пособий.

Annotation

Svitlana B. Kobrynska

Riga Peace as a final stage of the struggle in 1917-1921 for establishing the Ukrainian statehood.

The dissertation is a manuscript.

Dissertation for the competition for an academic degree of a candidate of jurisprudence on speciality 12.00.01 - the theory and history of state and law; the history of political and law teachings; philosophy of law. Kyiv University named after Taras Shevchenko, 1996.

On the basis of the analysis of normative and legal deeds, archive sources and materials the ways of establishing of the Ukrainian statehood, the struggle of the Ukrainian states (UPR, WUPR and the Ukrainian SSR) for international and legal Recognition as well as the final stage of this process - Riga Peace Agreement between the Ukrainian SSR, RSFSR on the one hand and Poland, on the other hand as the completing

the struggle of 1917-1921 for establishing the Ukrainian Statehood have been investigated.

In the paper the author pulls forward and grounds a number of principally new conclusions on the problems under Research.

The data obtained may be employed in the teaching and studying of the history of state and law of Ukraine, in preparing appropriate textbooks and manuals.

Ключові слова: “державність”, “суб’єкт міжнародного права”, “міжнародно-правовий статус”, “прелімінарний мир”, “мирний договір”.

Міністерство освіти України
Київський університет ім. Т. Шевченка
КОБРИНСЬКА Світлана Богданівна

**РИЗЬКИЙ МИР ЯК ЗАВЕРШАЛЬНИЙ ЕТАП
БОРОТЬБИ 1917—1921 рр. ЗА УТВЕРДЖЕННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ**

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Здано до складання 18.09.96. Підписано до друку 19.09.96. Формат 60x84/16.
Папір офсетний № 1. Друк офсетний, Комп'ютерний набір і верстка. Умов.
друк. арк. 1.39. Умов. фарб. відб. 1.39. Тираж 120 прим. Зам. 2036. Район-
на друкарня. 275400, м. Сторожинець, вул. О. Кобилянської, 7.

439975

AB 35.759

AB. 35.759